

Hermine van der Does, Installatie raam *Het leven is een Pelgrimage*, Waalse Kerk Arnhem, 2020; glasappliqué; h. 400 x 180 cm. In het ontwerp zijn de drie fases van de pelgrimsreis verwerkt: het vertrek, de ontmoetingen met anderen en de bezinning. Het witte lint symboliseert het pad dat we gaan door het leven. Gezandstraald citaat uit *De Kleine Prins* (1943) van Antoine de Saint-Exupéry (1900-1944): 'On ne voit bien qu'avec le coeur. L'essentiel est invisible pour les yeux'

Pagina 75 links: Lijm als onderdeel van een compositie. Detail van een werk van 11 panelen van 300 x 100 cm elk. Het ontwerp is geïnspireerd op foto's van bevroren watermoleculen. Dak parkeergarage Heemstede, 2006

Rechts: zesdelig raam voor AMOLF - organisatie voor natuurkundig onderzoek, onderdeel van de institutenorganisatie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), v/h FOM-instituut voor Atoom- en Molecuulfysica, Sciencepark, Amsterdam, 2008; glasappliqué; alle kleuren van het spectrum zijn uitgevoerd als molecuul-abstracties, tweezijdig glas verlijmd op draagplaten: h. 150 x 180 cm elk

HET NEDERLANDSE GLASAPPLIQUÉ ONTWIKKELDE ZICH IN DE JAREN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG IN ATELIERS WAAR KUNSTENAARS EN GLASBEWERKERS SAMEN ZOCHTEN NAAR NIEUWE MANIEREN OM KLEUR EN LICHT IN DE ARCHITECTUUR TE BRENGEN. GLASAPPLIQUÉ VORMT IN NEDERLAND EEN ZELFSTANDIGE TRADITIE BINNEN DE MONUMENTALE GLASKUNST. VANUIT DIEZELFDE PRAKTIJK SCHRIJF IK DIT ARTIKEL: ATELIER GLAS EN LICHT WERKT INMIDDELS RUIM 30 JAAR IN DEZE TECHNIEK.

TEKST EN FOTO'S HERMINE VAN DER DOES

GLASAPPLIQUÉ: EEN VERADĒMING VOOR DE MONUMENTALE GLASKUNST

LOUIS LA ROOY

Wie zoekt naar de oorsprong van glasappliqué komt al snel uit bij Van Tetterode in Amsterdam, het atelier dat decennialang een centrum was voor glasinnovatie. **Louis la Rooy** (1947), jarenlang artistiek leider, werkte er vanaf de jaren 60 en zag de techniek van dichtbij tot bloei komen. Hij herinnert zich dat er al volop met appliqué werd gewerkt en geëxperimenteerd toen hij er begon.

La Rooy begon als leerling-decorateur in een etalagematerialenzaak, maar zocht een omgeving waar het materiaal zelf centraal stond. Die vond hij bij Van Tetterode in Amsterdam, destijds een omvangrijke glasindustrie; er werkten circa 50 mensen. Het parapedaardje van eigenaar **Floris van Tetterode** (1899-1985) was de kunstafdeling onder leiding van **Joop van den Broek** (1928-1979). Tijdens zijn sollicitatie bekende La Rooy dat hij de opleiding aan de Gerrit Rietveld Academie niet had voltooid.

Van den Broek antwoordde dat hij zelf vijf jaar op de academie had gezeten om alles aan te leren, en vijf jaar om alles weer af te leren. La Rooy werd aangenomen. Het was 1964, de kunstafdeling telde tien tot twaalf medewerkers en had een dikke portefeuille aan opdrachten.

GLAS IN LOOD EN GLASAPPLIQUÉ

La Rooy beschrijft hoe glas in lood het beeld altijd verdeelt in afzonderlijke vlakken. Het lood draagt het glas en bepaalt het ritme van het ontwerp. Die constructieve functie geeft structuur, maar begrenst ook de afmetingen van kleurvlakken. Appliqué doorbrak die begrenzing. Door glas op een drager te verlijmen konden kunstenaars ineens grote, ononderbroken kleurvelden maken. Het materiaal liet ook toe om in lagen te werken en glas te kappen, en zo veel schilderachtiger te werken dan in glas in lood. Ook het werken

aan beide zijden van de basisplaat werd mogelijk, waardoor een nieuwe ruimtelijkheid ontstond.

Deze vrijheid was een verademing voor de glaskunst en trok schilders als **Karel Appel** (1921-2006) en **Corneille** (1922-2010) aan.

HET VROEGE MONUMENTALE APPLIQUÉ

Lex Horn (1916-1968) was een van de eerste kunstenaars die glasappliqué op monumentale schaal toepaste. Hij was een gewild ontwerper en veel van zijn glasprojecten zijn bij Van Tetterode uitgevoerd. Zijn ramen voor het station van Eindhoven (1955) en het voormalige PTT-gebouw in Den Haag tonen zijn kenmerkende stijl. In Atelier GLAS EN LICHT restaureren we momenteel een groot appliquéwerk van Lex Horn. De oorspronkelijke kleuren worden opnieuw zichtbaar zodra de vergeelde lijmlagen worden verwijderd.

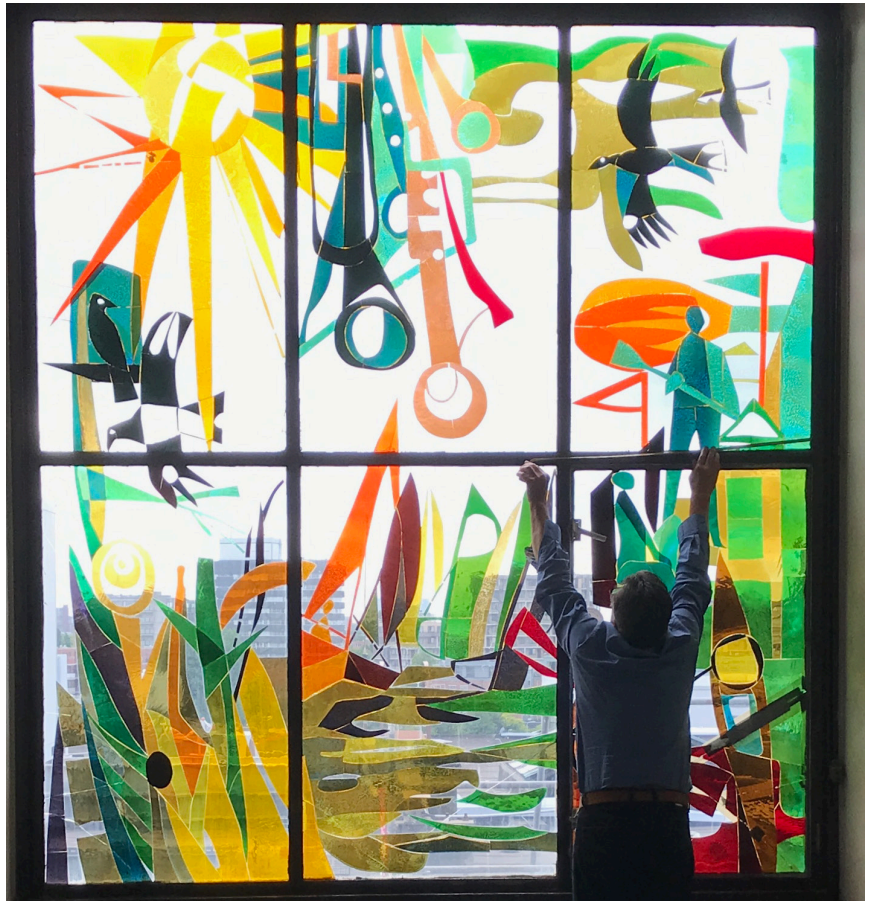

LIJMSOORTEN EN KWETSBAARHEID

La Rooy legt uit dat het succes van appliqué afhankelijk was van één cruciaal ingrediënt: Silanprimer, de schakel tussen het anorganische glas en de organische lijm. De verwerking ervan was gevoelig: luchtvochtigheid, temperatuur en timing bepaalden de kwaliteit van de hechting. "Daar werd niet altijd even nauwkeurig mee omgegaan."

In de jaren 50 werd bovendien met uiteenlopende lijmsorten geëxperimenteerd: synthetische harsen, transparante kunstharsen en combinaties daarvan. Omdat binnen één werk verschillende producten konden zijn gebruikt, is de huidige staat van appliquépanelen sterk uiteenlopend. Bij het Horn-raam zien we precies deze problematiek: verouderde lijm en verkleuring.

Het lijmproces werd later door Van Tetterode verkocht aan een Amerikaans bedrijf in Philadelphia. La Rooy werd een jaartje uitgezonden om de medewerkers wegwijz te maken in deze techniek. "In de jaren 80 kwamen Bullseye en later ook andere glasleveranciers met compatible glas waarmee je eveneens schilderachtig kunt werken (fusen) met veel lagen die elkaar overlappen en met geweldige effecten."

NIEUWE APPLIQUÉ EN RESTAURATIE

Atelier GLAS EN LICHT werkte in de afgelopen 30 jaar voornamelijk aan nieuwe glasappliquéwanden. De techniek leent zich uitstekend voor hedendaagse architectuur. Projecten zoals de *Molecuulwand* voor AMOLF (2008), een organisatie voor natuurkundig onderzoek, onderdeel van de institutenorganisatie van de Nederlandse

Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) in het Sciencepark in Amsterdam, het raam voor de Waalse Kerk in Arnhem (2020) en de *Paperclipwand* (2014) laten zien hoe breed de techniek inzetbaar is.

De laatste jaren komt daar een tweede taak bij: restauratie van appliquéwerken uit de wederopbouwperiode. De lijmen die in de

Boven: Lex Horn, glaswand *Vogels en kabels*, 1958; glasappliqué; ca 300 x 340 cm. Voormalig PTT gebouw Den Haag

Pagina 77 links: paneel vóór afnemen gekleurd glas; een van de zes panelen van *Vogels en kabels*, h. 145 x 89 cm

Rechts: paneel ná afnemen gekleurd glas en verwijderen lijm

Hermine van der Does, *Paperclipwand*, 2014; glasappliqué; h. 200 x 400 cm. Hoofdkantoor OCLC Leiden, een bedrijf dat wereldwijd universiteitsbibliotheken met elkaar op internet verbindt. Daarom is gekozen voor het symbool van de paperclip; een uitvinding uit de 19e eeuw om papier bij elkaar te houden en het symbool van de attachment email

jaren 50 en 60 werden gebruikt, vertonen inmiddels allemaal in meer of mindere mate veroudering. Vergeling, verharding en verlies van elasticiteit zijn typische kenmerken van de materialen uit die tijd. Daardoor is dit precies het moment waarop veel van deze werken voor het eerst toe zijn aan herstel.

De situatie is anders bij de appliquéwerken die de afgelopen decennia zijn gemaakt. De lijmen die tegenwoordig worden gebruikt zijn veel beter afgestemd op langdurig gebruik: ze blijven helder, bevatten uv-blockers en zijn elastischer, waardoor ze beter meebewegen met temperatuur- en spanningsverschillen in het glas. De ervaring van de afgelopen 30 jaar laat zien dat deze materialen zich tot nu toe uitstekend houden, maar we zullen moeten zien of dat ook zo blijft.

INTERNATIONALE CONTEXT

Hoewel glasappliqué in Nederland een sterke traditie ontwikkelde, wordt de techniek internationaal ook toegepast. Duitse ateliers realiseerden vanaf de jaren 80 grote projecten en ook in het Verenigd Koninkrijk ontstonden eigen benaderingen van gelaagd glas.

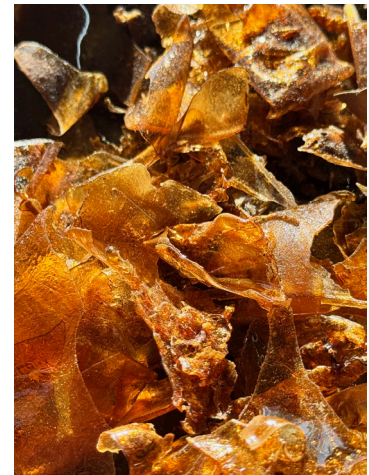
VERDWIJNEND ERFGOED

Veel monumentaal glas uit de wederopbouwperiode verdwijnt. Gebouwen worden gesloopt, gerenoveerd of veranderd van functie. Dat geldt voor glas in lood, glas in

beton, glasappliqué, glasmazaïek en alle andere vormen van glas die ooit met overtuiging in de architectuur zijn geïntegreerd. Bij verbouwingen worden deze ramen vaak gezien als obstakel in plaats van als erfgoed.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft voor monumentaal glas geen sluitend kader. Daardoor vallen veel glaskunstwerken buiten bescherming, ook wanneer ze van hoge artistieke of cultuurhistorische waarde zijn. De Werkgroep Monumentale Kunst van de Bond Heemschut probeert te redden wat er te redden valt, maar loopt tegen dezelfde grenzen aan: gebrek aan middelen, gebrek aan opslagruimte en gebrek aan urgentiebesef. Juist daarom is er dringend behoefte aan een nationaal depot of opvanglocatie waar monumentale glaskunstwerken kunnen worden ondergebracht wanneer een gebouw wordt gesloopt of ingrijpend verbouwd. Zo'n voorziening bestaat niet. Zonder een dergelijke plek verdwijnen complete ensembles; soms zelfs zonder dat hun bestaan wordt geregistreerd.

De restauratie van het appliquéraam uit het voormalige PTTgebouw in Den Haag laat zien hoe rijk en complex deze werken zijn, en hoe veel vakmanschap erin schuilt. Het maakt het des te schrijnender dat vergelijkbare ramen elders zonder aarzeling worden weggehaald. Wat Horn, Appel, Corneille, Wolkers en vele anderen in glas hebben gemaakt, is geen decoratie maar

Stilleven met
lijmresten

een wezenlijk onderdeel van ons culturele erfgoed.

BLIJVENDE WAARDE

Glasappliqué blijft een zelfstandige, waardevolle vorm binnen de monumentale glaskunst. De directe relatie tussen kleur, licht en techniek maakt het materiaal tijdloos. De combinatie van historische restauraties en hedendaagse opdrachten laat zien hoe levend de traditie is en hoe belangrijk het is dat deze vorm van erfgoed wordt beschermd en gekoesterd.